

МОВОЗНАВСТВО

Ян Костін, к. пед. н. (Тернопіль)

Вадим Ткачук, доц. (Тернопіль)

ББК 72

УДК 82.091.81'25

**Особливості перекладу англомовних фразеологічних
одиниць**

У статті розглядаються прийоми перекладу фразеологічних одиниць з англійської мови на українську і навпаки.

Ключові слова: переклад, літературний переклад, фразеологія, прийоми перекладу фразеологічних одиниць.

Kostin Jan, Tkachuck Vadym This article deals with the problems of translation from Ukrainian language to English and vice versa.

Key words: translation, fiction translation, fraseology, ways of translation of phraseological units.

Відтворення змісту тексту і питання про міру близькості перекладу до оригіналу, його смислового та символічного наповнення завжди було важливим. Дослідники умовно виділяють дві концепції перекладу: літературну та лінгвістичну. Перший варіант розглядає переклад як результат індивідуальної творчості перекладача, розуміючи під цим передачу інваріантної естетичної інформації, яка міститься в оригіналі, тобто переклад на рівні тексту з максимальним дотриманням думки автора. Але переклад – це не тільки результат перекладацької діяльності, але й вид мовної / мовленнєвої діяльності, у процесі якої одиниці мови перекладу відображаються згідно з правилами мови, на яку перекладають, максимально передаючи зміст мовних одиниць, використаних в оригіналі. Такий підхід лежить в основі лінгвістичних теорій перекладу, і з ним не можливо не погодитись. Дотримання всіх вимог, які ставляться до художнього перекладу, є важким завданням.

Кожна мова має велику кількість висловів, які люди вважають вдалими, влучними і милозвучними – фразеологію – сталі вирази, які мають самостійне значення. Міжкультурна комунікація передбачає розуміння знаків вторинної номінації, тобто похідних, сконструйованих, які ґрунтуються на лексемах

ядра мови. Розуміння стійких виразів полегшує читання як художньої, публіцистичної, так і наукової літератури.

Мова займає провідне місце серед національно-специфічних компонентів культури. Вона – один із найвиразніших репрезентантів національної самобутності. І якщо мова – душа народу, то фразеологія – душа мови, через що розумне використання фразеологізмів робить мовлення виразнішим і, таким чином, найяскравіше й найсвідоміше виявляються національно-культурні особливості мовної системи. Фразеологія додає мові виразність і оригінальність. Особливо широко фразеологізми використовуються в усній мові, в художній і політичній літературі.

Щоб в теоретичному плані говорити про прийоми перекладу фразеологічних одиниць, потрібно всю фразеологію даної мови класифікувати за якимось обґрунтованим критерієм на групи, у межах яких спостерігався б як переважаючий той або інший прийом, так й інший підхід до передачі фразеологічної одиниці. Загалом за точку відліку беруть лінгвістичні класифікації, побудовані в основному на критерії нерозкладності фразеологізму, злитості його компонентів, залежно від низки додаткових ознак – мотивування значення, метафоричності і т.п. Таким чином, визначається місце фразеологічної одиниці у певній класифікації: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності (метафоричні одиниці), фразеологічні поєднання і фразеологічні вирази, що дозволяє визначити «одницю перекладу» для трансформаційних прийомів [Потебня 1993: 40 – 42] перекладу комунікативної одиниці. З ФО також межують прислів'я, які мають ізоморфні та аломорфні риси з фразеологізмами. Прислів'ям притаманні типові фразеологічні властивості, а саме: стійкість відтворення, здатність до семантичних трансформацій, цілісність номінації. За законами динамічності та рекурсивності межі проverbs'яльного простору є мобільними. Деякі одиниці знаходяться у маргінальних зонах та здатні до переходу у фразеологізми. Синтаксична незавершеність останніх знаходиться в опозиції до закінченої форми речень-прислів'їв, які характеризуються комунікативною активністю та гнучкістю. Фразеологізм знаходиться між словом та приказкою/прислів'ям, а прислів'я – фразеологізмом, приказкою, з одного боку, та нетиповим текстом – з іншого.

Своєю образністю, виразністю, компактністю прислів'я наближаються до фразеологізмів і приказок, але при цьому відрізняються від останніх здатністю висловлювати закінчену думку. Справді, фразеологізми багато в чому подібні слову, проте знак рівності між значенням ФО і значенням тих слів, з якими вони ідентифікуються, як правило, ставити не можна. Істотним елементом семантики фразеологізму є оцінювання поняття, яке виражає фразеологізм, особлива його модальність, тоді як для смислової структури слова елемент оцінки властивий меншою мірою. В більшості випадків фразеологізми і слова, що співвідносяться з ними, розрізняються стилістичним забарвленням і щодо окремих слів ФО виступають в основному в ролі стилістичних, а не ідеографічних синонімів.

Слід також мати на увазі, що прислів'я і приказки, тобто фразеологізми із структурою речення, можуть ідентифікуватися тільки за допомогою речень, наприклад, *birds of a feather flock together – people who have the same interests, ideas, etc. are attracted to each other and stay close together; the blind leading the blind – a situation in which the person who is leading or advising others knows a little as they do.*

Семантична цілісність ФО може бути встановлена при зіставленні її значення із значенням її компонентів як окремих слів, а також виявленням особливостей її вживання в контексті. У проблемі «фразеологізм і слово» окреслюються в основному два напрями: вузьке, лексикологічне розуміння фразеології як складової частини лексикології, ФО як еквівалент слову, і широке розуміння фразеології як самостійної лінгвістичної дисципліни. Можливості досягнення еквівалентності фразеологічних одиниць (ФО) в основному залежать від співвідношень між одиницями початкової мови (ПМ) (мова, з якої перекладають) і мови перекладу (МП) (мова, на яку перекладають):

- 1) ФО має в МП точну, не залежну від контексту повноцінну відповідність (сміслове значення + конотації);
- 2) ФО можна передати на МП тією або іншою відповідністю, звично з деякими відступами від повноцінного перекладу, перекладається варіантом (аналогом);
- 3) ФО не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, тобто, неперекладна і є сильно контекстно-залежною.

Дещо спрощуючи схему, можна сказати, що ФО перекладають або фразеологізмом (перші два пункти) або використовується описовий метод, або за допомогою інших засобів (через символи, гру слів, часткових), або ситуативно / комунікативно до відповідних еквівалентів – переклад без використання фразеологізму).

Це, зрозуміло, полярні положення. Між ними є безліч проміжних, середніх рішень, з якими пов'язано подальший розвиток нашої схеми: прийоми перекладу в інших розрізах – залежно від деяких характерних ознак і видів ФО (образна — необразна фразеологія, ФО прислівно — неприслівного типу), переклад з урахуванням стилю, колориту, мови, авторства окремих одиниць і т.д. Ці додаткові аспекти повніше представляють проблему перекладу ФО, розширяють і полегшають вибір найбільш відповідного прийому.

Вважаємо основним при перекладі фразеологізму перекладачу потрібно передати його значення і відобразити його образність, знайшовши аналогічний вираз в англійській / українській мові і не випустити при цьому з уваги стилістичну функцію фразеологізму. За відсутності в англійській мові ідентичного образу перекладач вимушений вдаватися до пошуку «приблизної» еквівалентності, себто виразу, який буде виконувати комунікативну функцію. Тому можна розрізняти еквіваленти фразеологізмів на повні та часткові. Повними еквівалентами фразеологізмів можна вважати такі, які збігаються в обох мовах за значенням, лексичним складом, образністю, стилістичним забарвленням і граматичною структурою; наприклад: *почити (опочивати) на лаврах* – *rest on one's laurels*, *сіль землі* – *the salt of the earth*, *грати з вогнем* – *to play with fire*, *година настала (пробив)* – *one's hour has struck*, *немає диму без вогню* – *there is no smoke without fire*, *працелюбний як бджола* – *busy as a bee*.

Переклад з використанням часткових еквівалентів фразеологізмів зовсім не означає, що у такому випадку значення і образність фразеологізму передаються не повністю; тут слід мати на увазі те, що в пропонованих відповідниках можуть бути лексичні, стилістичні та образні розбіжності. Тому можна вважати, що для перекладача при перекладі ФО важливим є передати внутрішню форму фразеологізму, а не його мовну

структуру. Детальніше про внутрішню форму див.: [Потебня 1993; Голянич 1997].

Часткові еквіваленти фразеологізмів можна розбити на три групи. До першої групи відносяться фразеологізми, що збігаються за значенням, стилістичним забарвленням і близькі за образністю, але розходяться за лексичним складом, наприклад: *обіцяти золоті гори* – *to promise wonders, to promise the moon*, *в гостях добре, а удома краще* – *East or West, home is the best*, *кунути kota в мішку* – *to buy pig in a poke*, *перша ластівка* – *the first portent (sign)*, *вовна вичинки не варта* – *the game is not worth the candle*, *притча во языках* – *the talk of the town*.

Деякі з них перекладаються за допомогою антонімічного перекладу, тобто негативне значення передається перекладачем за допомогою ствердної конструкції або, навпаки, позитивне значення передається за допомогою негативної конструкції, наприклад: *курчат по осені рахують* – *don't count your chickens before they are hatched*.

До другої групи відносяться фразеологізми, що не збігаються за значенням, образністю, лексичним складом і стилістичним забарвленням; але відрізняються за такими формальними ознаками, як число і порядок слів, наприклад: *грасти на руку кому-небудь* – *to play into smb.'s hands* (тут розбіжність в числі); *не все те золото, що блищить* – *all is not gold that glitters* (розбіжність у порядку слів); *за деревами не бачити лісу* – *not to see the wood for the trees* (розбіжність у порядку слів).

До третьої групи відносяться фразеологізми, які збігаються за всіма ознаками, за винятком образності. Українською говоримо – *відправитися на бокову*, тоді як англійським еквівалентом буде звичне – *to go to bed*. В українській мові є зворот – *бути як на долоні*, а в англійській мові в таких випадках прийнято говорити – *to spread before the eyes, to be an open book*. Українською ми говоримо – *старе, як світ*, а англійською та ж думка передається зворотом – *as old as the hills*.

Іноді характерною ознакою фразеологізмів виступає частотність вживання в мові того або іншого ідіоматичного виразу, порушення якої фразеологія, що вживається, може додавати мові незвичайний або навіть старомодний характер, що можливо використати для передачі певних стилістичних чи художніх

моментів.

При перекладі ФО перекладач повинен уміти встановити, чи має він справу із змінним або стійким словосполученням. Слід мати на увазі, що словосполученням, так само як і словам, властиві багатозначність і омонімія, причому одне із значень може бути фразеологізмом і один з омонімів – фразеологізмом. Наприклад, словосполучення *to burn one's fingers* має значення 1. обпалити пальці і 2. обпектися на чому-небудь, помилитися; *to be narrow in the shoulders* може мати прямий сенс (бути вузькоплечим) і значення фразеологізму (не розуміти гумору). Іншим прикладом можна навести: "*Don't mention it*" може значити: "*Не нагадуї мені про це*", або "*Не варте подяки, будь ласка*". Фразеологізм "*to throw the book at smb.*" означає "*засудити кого-небудь до максимального терміну ув'язнення*". Але теоретично можливий контекст, в якому це словосполучення спожите як змінне. Фразеологізм може іноді відрізнятися від змінного словосполучення лише артиклем, який є в даному випадку формальною диференційованою ознакою. Наприклад: *to go to the sea* – *відправитися до моря* або стати моряком; *to draw a line* – *проводити межу* чи встановлювати межу дозволеного.

Влучне рецептивне знання фразеології необхідне і для того, щоб розрізняти узуальні й okazіональні фразеологізми, а також для того, щоб уміти відновити фразеологізми, що піддалися авторській трансформації або стали okazіоналізмами і передати при перекладі ефект, який цим прийомом досягається. До числа авторських перетворень, у результаті яких підкреслюється асоціативне значення фразеологізмів (майже не сприймане інакше), відносяться, зокрема, наступні стилістичні прийоми:

1) Уведення у фразеологічний зворот нових компонентів, семантично співвіднесених з прямим значенням, тобто із значенням початкового змінного словосполучення. Наприклад, фразеологізм *to put the cart before the horse* — *робити все навпаки* (дослівно – ставити віз поперед конем \approx запрягати коня позаду воза), піддався перетворенням наступного роду: "*Let's not put the cart too far ahead the horse*" (E.S. Gardner).

2) Оновлення лексико-граматичного складу фразеологізму в результаті заміни окремих його компонентів іншими словами. Відбувається своєрідна деформація фразеологічного звороту, текст

якого легко відновлюється. Наприклад, запозичений з Біблії фразеологізм *to have a millstone about one's neck* (\approx носити тяжкий камінь на серці) був видозмінений С.Т. Колріджем і виглядав так: *have an albatross about one's neck* (дослівно – носити альбатроса на шиї); у поемі С.Т. Колріджа «The Ancient Mariner» мовитися про моряка, вбивством альбатроса що накликав біду на свій корабель і вимушеному носити як покарання мертвого альбатроса навколо шиї.

3) Розщеплювання фразеологізму і використання його компоненту (або компонентів) у складі змінного словосполучення. Окремий компонент (або компоненти) в цьому випадку є носієм (носіями) асоціативного значення всієї одиниці фразеологізму, на якому будується все значення вислову. Повна форма фразеологізму як би проходить другим планом, але без відновлення її розуміння неможливе. Наприклад: “I’ve got a cold.”; “It’s in your feet.” (B. Manning).

У цьому діалозі один з тих, що говорить, скаржиться на хворобу, а інший співбесідник каже, що це не хвороба, а боязь. Фразеологізм представлений тут лише одним компонентом – *to get cold feet* – боятися, проявляти легкодухість.

4) Фразеологізм може вживатися не повністю, із збереженням лише частини компонентів: “*He complained to Fleur that the book dealt with nothing but birds in the bush.*” (J. Galsworthy) Тут використана частина прислів’я: “*A bird in the hand is worth two in the bush.*” (Краще синиця в руках, ніж журавель у небі). *A bird in the bush* в даному прикладі означає порожні обіцянки.

Для досягнення максимальної адекватності при перекладі фразеологізмів, наприклад, з англійської українською мовою перекладач повинен уміти використовувати:

1. Еквівалент, тобто адекватний фразеологічний зворот, що є в українській мові, що співвідноситься з англійським зворотом за значенням і за образною основою, наприклад: *as cold as ice* — холодний як лід, *Augean stable(s)* — Авгієві стайні, *the salt of the earth* — сіль землі, *swallow the pill* — проковтнути (гірку) пілюлю.

2. Аналог, тобто такий український стійкий зворот, який за значенням адекватний англійському, але за образною основою відрізняється від нього повністю або частково. Наприклад: *a drop in the bucket* (відро) – крапля в морі, *a fly in the ointment* (ліки) – ложка

двогтю в бочці меду, it is raining cats and dogs – лє як з відра.

3. Описовий переклад, тобто переклад шляхом передачі значення англійського звороту вільним словосполученням. Описовий переклад застосовується тоді, коли в українській мові відсутні еквіваленти й аналоги, наприклад: *to rob Peter to pay Paul – віддати одні борги зробивши нові* (узяти у одного, щоб віддати іншому), *to burn the candle on both ends* (запалити / палити свічку з обох боків) – *працювати з раннього ранку і до пізнього вечора.*

4. Антонімічний переклад, тобто передача негативного значення за допомогою ствердної конструкції або, навпаки, наприклад: *to keep one's head – не втрачати голови, to keep one's head above water* (тримати голову над водою) – *не влізати в борги, to keep one's pecker up* (сленгове, кому цікаво дивіться в словник) – *не падати духом.*

5. Калькування. Метод калькування застосовується в тих випадках, коли перекладач хоче виділити буквальну основу фразеологізму, або коли англійський зворот не може бути перекладений за допомогою інших видів перекладу, наприклад: *the moon is not seen when the sun shines* (прислів'я) — *коли світить сонце, місяця не видно.*

6. Комбінований переклад. У тих випадках, коли український аналог не повністю передає значення англійського фразеологізму або ж має інший специфічний колорит місця і часу, дається калькований переклад, а потім йде описовий переклад і український аналог для порівняння, наприклад: *carry coals to Newcastle* – “*возити вугілля в Ньюкасл*”, тобто возити що-небудь туди, де цього і так достатньо (напр. *їхати до Тули з своїм самоваром*).

Допускаючи повне або часткове калькування в окремих випадках, перекладач, на нашу думку, повинен виключати всяку можливість використання буквалізмів, тобто невинуватених дослівних перекладів, що спотворюють значення англійських фразеологізмів або не відповідних нормам сучасної української мови.

Література: *Голянич 1997:* Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.; *Мірам 2003:* Мірам Г.Е. та ін. Основи перекладу: Курс лекцій. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 240 с. ISBN 966-521-160-9; Потебня

А.А. Мысль и язык. — К.: СИНТО, 1993. — 192 с.

Костин Ян, Ткачук Вадим В статье рассматриваются приемы перевода фразеологичних единиц с английского языка на украинский и наоборот.

Ключевые слова: перевод, литературный перевод, фразеология, приемы перевода фразеологичних единиц.